

בארון הספרים שבאחוזת דוברובין

כיצד משקפים סידורי תפילה נושנים
את תולדותיה של המושבה יסוד המעלה?

ראובן גפני

בבית כנסת – או בכל מקום תפילה אחר – הוא כלי ייחודי ויעיל בניסיון לטרטט את קורותיה של קהילת המתפללים המקומית.

באתרי מורשת רבים, המספרים את סיפורה של ההתיישבות היהודית בארץ ישראל בעת החדשה, מוצגות הספריות הביתיות או הקהילתיות של מי שהתיישבו במקום, והן חלק בלתי נפרד ממראהו ומדמותו של כל אתר. בחינה מקרוב של תכולתה של ספרייה על רכיביה הדתיים, הספרותיים והעיוניים, עשויה להעניק לנו מידע רב, לעתים אפילו מפתיע, על זהותם האישית והקהילתית של בני המקום.

ידור התפילה מלווה את תפילתם של מתפללים יהודים באשר הם. הסידור משקף את זהותה הרוחנית, את העדפותיה האסתטיות והאידיאולוגיות, ואת תודעתה העצמית של קהילת המתפללים. הבחירה בסידור תפילה מסוים – מתוך ההיצע הרחב להפליא של סידורים הנדפסים כל העת – מושפעת לא רק מנוסח התפילה המדויק הנוהג בכל קהילה, כי אם גם מהמעטפת של המנהגים וההלכות הנלוות אליו; ממקורות הסמכות הדתיים או האידיאולוגיים שהקהילה נסמכת עליהם; ולא אחת גם מהאתגרים הקהילתיים שעמם היא מתמודדת. לפיכך, בחינתו של היצע הסידורים השמור

ד"ר ראובן גפני – לשעבר עורך עת-מול, מלמד במחלקה ללימודי ארץ ישראל במכללה האקדמית כנרת. חוקר את עולם התפילה ובתי הכנסת בארץ ישראל בעת החדשה. ספרו "פותח סידור: מסע בעולמם של סידורי ארץ ישראל בעת החדשה" ראה אור בשנת תשפ"ב.

אחוזת דוברובין (צילום: Tomer hu, ויקיפדיה)

משפחת דוברובין (אוסף יסוד המעלה, ביתמונה)

הדרמטי בקורותיה של המושבה הקטנה, שהחלה פוסעת את אט את צעדיה הראשוניים לקראת התבססות של קבע. בתיים ראשונים נבנו, מאות עצים ניטעו, והליווי החקלאי המקצועי סייע לתושבי המקום לעמוד על רגליהם בהדרגה. כעשר שנים מאוחר יותר הוקמו בעידוד הברון מספר חוות חקלאיות נוספות בסביבת המושבה. במשגשגת שבהן התיישבה בהמשך משפחתו הסובוטניקית לשעבר של יואב דוברובין. זו עלתה ארצה בשנת 1903 והתגלגלה כעבור זמן לאזור החולה, לאחר שבשנת 1909 רכשה את החווה החקלאית שהייתה בפאתי המושבה יסוד המעלה והתיישבה בה.

לאורך כל אותן שנים קשות – מדגישים מתעדיה של המושבה – שמרו מייסדיה על אורח החיים הדתי המוקפד שהורגלו בו, ושחלוצי המקום נזקקו לו כעוגן מוכר שניתן היה להישען עליו בעתות צרה, הן מבחינה רוחנית, הן מבחינה נפשית: "במצבם הרוחני עולים הם על כל הקולוניסטים. הם נושאים עליהם עול מלכות שמים, כי רובם בני תורה, ואינם עוזבים את כל חיי עולם מפני חיי שעה" (הצפירה, 15.5.1896). לפיכך, בחינה מקרוב של סידורי תפילה בודדים שהתגלגלו לאורך השנים בבתי המושבה ובחווה – ושמצאו את מקומם לימים בארון התצוגה המוצב במקום – משמעותית במקרה זה לא פחות ואולי אף יותר מאשר באתרי מורשת אחרים.

תפילה במנהג "בעהמן, מעהרן ואונגארן"

כאמור, בארון המוצג כיום בפתח חדר המגורים המשוחזר בחווה מונחים אחדים מן הסידורים והמחזוריים ששימשו את ראשוני "יסוד המעלה", שהגיעו אליה בעיקר ממזרח אירופה. אלו הודפסו החל בשנות השלושים של המאה ה-19 בגרמניה, בפראג ובמקומות נוספים.

כך למשל, שמור בארון עותק מוקדם יחסית (מהדורה שמינית) של מחזור ליום כיפור שנדפס ברעדלהיים שבגרמניה, ושנערך בידי הרב וולף היידנהיים (1757-1832) בראשית המאה ה-19. מחזוריו המדויקים וההדורים של היידנהיים – שגרסאות חדשות שלהם מודפסות אפילו עד ימינו – הפכו עם הופעתם לחביבים מאד על ציבור רחב של מתפללים, ונפוצו במספרים גדולים מאוד גם מחוץ לגרמניה, כמעט בכל רחבי אירופה. לצד מחזור זה מונחים בארון מספר מחזוריים נוספים, חלקם מאוירים באופן נאה במיוחד. אלו הודפסו בפראג בשנת תקצ"ב (1832) ומבוססים – כפי שנכתב בשערם הפנימי – על "מנהג המדינות פולין, בעהמן, מעהרן ואונגארן" (פולין, בוהמיה, מורביה והונגריה). יש להניח שמחזוריים אלו משקפים באופן מעט מדויק יותר את מנהגי התפילה של מייסדי המושבה הראשונים, שהגיעו בין השאר מהעיר מזריטש שבפולין, והכירו סידורים ומנהגים דומים לאלו מקהילותיהם המקוריות.

גם באתר המשוחזר "אחוזת דוברובין", המתאר את סיפורה של ההתבססות היהודית החקלאית ביסוד המעלה ובסביבתה, שמורים באחד מארונות התצוגה אחדים מסידורי התפילה הנושנים ששימשו את ראשוני המקום. אלו משקפים באופן ייחודי את קורותיה, את אופייה ואת הרכבה האנושי של המושבה בראשית דרכה.

נאחזים באדמות החולה

ההיאחזות היהודית החקלאית על שפת ימת החולה לא הייתה פשוטה, בלשון המעטה. בראשית שנות השבעים של המאה ה-19, החלו ניסיונותיה הראשוניים של משפחת עבו לרכוש קרקעות ולהיאחז במקום שבני המשפחה כינו "מי מרום", אך ניסיונות אלו לא עלו יפה. גם התיישבותה הצייונית במקום של קבוצת "נחלת שדה וכרם" כעשר שנים מאוחר יותר לא הייתה נטולת קשיים ואתגרים. זו גבתה מן המתישבים מחירים כבדים במיוחד בממון, בבריאות, ולא אחת גם בנפש, כפי שכתב לימים אליהו שייך, אחד מפקידיה של הברון רוטשילד בארץ ישראל: "יסוד-המעלה מוקפת ביצות משלושה עברים. הקדחת החוזרת היא כאן מעשה שבכל יום, שאף אין משגיחים בו. לרוע-המזל קדחת שחור-השתן מרבה כאן חללים יותר ויותר משנה לשנה, ובחורף הדבר מעורר בהלה ממש [...] והחזקים ביותר נופלים חללים" (א' שייך, זכרונות 1883-1899, יד יצחק בן-צבי, 1983, עמ' 162). רק עם התערבותו בנעשה של הברון רוטשילד בשנת 1887, התחולל המפנה

חותמות מסידורי התפילה באחוזת חברובין

בשנת 1862 את לימודיו בבית המדרש הממלכתי לרבנים בוילנה, ושתואר על הכריכה כ"מורה בבית ספר הרבנים בוילנא, ובעה"מ [ובעל המחבר] העתקת משניות לשפת רוססיא". בפתח סידורו, שנשא כ-250 עמודים, ציטט וואהל את קביעתם של חז"ל, לפיה: "אלו נאמרין בכל לשון: קריאת שמע ותפילה וברכת המזון".

קהל היעד של הסידור המתורגם ביו בני הדור היהודי הצעיר בערי רוסיה, שהיו הראשונים במשפחותיהם ללמוד בשפה הרוסית ולדבר בה ולא ביידיש, ואולי בעקפיין גם המתגיירים מקרב בני הקהילות הסובוטניקיות, שנזקקו לתרגום לרוסית כחלק ממסעם ליהדות. כלל המתפללים שעשו שימוש בסידור הדו-לשוני, זכו אגב כך גם לתרגום מלא לרוסית של מספר תפילות מסורתיות "לשלום המלכות", שהוזכרו בהן בין השאר "אדונינו הקיסר אלכסנדר ניקאלאייעוויטש, עם אשתו הקיסרית הכבודה מאריא אלכסאנדראוונא".

בעשרות השנים שלאחר הופעתו הראשונה, הודפס סידורו הדו-לשוני של וואהל עוד כמה וכמה פעמים. אחת ממהדורותיו המורחבות - שהיא זו המוצגת כיום באתר המשוחזר ביסוד המעלה - הופיעה בוילנה בשנת 1908, כחמש שנים לאחר שמשפחת דוברובין כבר עלתה לארץ ישראל. מתברר, אם כן, שגם לאחר עלייתם המשיכו בני המשפחה להזדקק לתרגום התפילות לרוסית, ולשם כך הזמינו מחו"ל עותקים חדשים ומעודכנים של הסידור הדו-לשוני. בפתח הסידור תואר המתרגם הפעם כ"מורה בבית חנוך הפדגוגים, ומבקר ספרי ישראל בוילנא", ועוד נכתב כי התרגום כולל: "מבוא ארוך כולל עניני מחקר ובקרת על דבר התפלות והברכות, לבאר ערך קדושתן ומקורן, שמות המחברים [...] גם הערות ובעורים [!] רבים, וסדר מנהגי בית הכנסת וקריאת התורה".

עבור משפחותיהם של המתגיירים הסובוטניקים, דוגמת יואב דוברובין ובני משפחתו, נכללו בסידור המתורגם מגוון תכנים רלוונטיים. אלו הקלו לא רק על ההיכרות הבסיסית של בני המשפחה עם עולם התפילה, כי אם גם על ההשתלבות המשפחתית התרבותית והקהילתית בבית הכנסת הסמוך, שבמושבה יסוד המעלה.

הדפדוף הקצר בספרי התפילה והלימוד השמורים כיום ב"אחוזת דוברובין", מעיד כמדומה לא רק על סיפורו של האתר עצמו, אלא גם על החשיבות שבבדיקה מקרוב של אוספי הספרים המקוריים, החלקיים או המלאים, השמורים באתרי המורשת היישוביים. אלו עשויים לשפוך אור על מגוון סוגיות יישוביות וקהילתיות ייחודיות, ולמלא פרקים חסרים בסיפורו של כל אתר.

באחד המחזורים ניתן להבחין עד היום בחותמתו האישית של מנדל פלמן, ששימש במשך

שנים ארוכות כמוכתר המושבה הקטנה, והיה בן למשפחת פרדסנים נודעת ממרכז הארץ. כנדרש מתוקף תפקידו הציבורי, בחותמת נכתבו שמו של פלמן ושם המושבה הן בעברית והן בלועזית (JESOD HAMALE). חותמת מפתיעה נוספת היא זו המצויה על ספר ההלכה "קיצור שולחן ערוך" השמור אף הוא במקום. חותמת זו - הכתובה עברית, אנגלית וערבית - נושאת עליה את שמו של "ת"ת [תלמוד תורה] תורה אור דק"ק [קהילת קודש] תימנים פעיה"ק [פה עיר הקודש] ירושלים ת"ו [תבנה ותכונן]". תלמוד התורה התימני נוסד בראשית המאה ה-20 ברובע היהודי בירושלים ומסתבר, שספר לימוד זה שייך היה לאחת המשפחות התימניות שניסו להשתקע ביסוד המעלה במחצית הראשונה של המאה ה-20, ושלאחר שנים אחדות עזבוה לבלי שוב.

"ואלו נאמרים בכל לשון":

סידורם הדו-לשוני של בני החווה

על הקיר שמנגד לארון, קבועים בתוך מסגרת, תלויים עמודי הפתיחה של סידורו העברי-רוסי של בעל החווה עצמו, יואב דוברובין (1831-1935). הסידור כשלעצמו מספר את סיפורה של התקופה ומלווה את מסעה של המשפחה מסראטוב לעמק החולה, ומן הנצרות ליהדות ולציונות. הקבוצה הסובוטניקית, שדוברובין הצטרף אליה כבר בצעירותו, הייתה קהילה רוסית נוצרית מגוונת שקיבלה על עצמה בהדרגה - וברמה משתנה של מחויבות - רכיבים שונים מהדת היהודית, ובראשם שמירת השבת (שעל שמה נקראים בני הקהילה) כיום מנוחה. בעוד שחלק מבני הקהילה נותרו נאמנים גם לאמונתם הנוצרית, אחרים התקרבו עוד יותר לדת היהודית, ומעטים מהם - בהם בני משפחת דוברובין - אף התגיירו בהמשך והיו ליהודים לכל דבר.

סידור "תפלות ישרון", שכמה עותקים ממנו הובאו מרוסיה בידי בני משפחת דוברובין עם עלייתם ארצה, היה אחד הסידורים הראשונים - ואולי אפילו המוקדם ביותר - שתורגמו במלואם מעברית לרוסית. מהדורתו המודפסת הראשונה הייתה ככל הנראה זו שהופיעה בוילנה בשנת תר"ל (1870), תחת השם "תפלות עם ישרון". יוצר התרגום היה המחנך, הסופר והמתרגם אשר בן אליעזר וואהל, שסיים

* תודתי לבארי גפני, לדניאלה אדר, לאירין אורליאנסקי, לפרופ' זאב גריס ולפרופ' שאול שטמפפר על סיועם.